

О. С. СМІРНОВ

Нові неолітичні пам'ятки у верхній течії Сіверського Дінця

У зв'язку з будівництвом водосховища на р. Сіверський Донець Білгород-Деснянською експедицією Інституту археології АН УРСР було досліджено поселення Шосейне. Воно знаходилося в 20 км нижче м. Белгород, між селами Приютівка та Безлюдівка Шебекинського району Белгородської області. Поселення займало великий мис борової тераси Дінця, створений злиттям долини річки та її безіменної лівобережної притоки.

На пам'ятці трапилися залишки поселення пізньозрубного часу та селища I тис. н. е. Більшість знахідок також датується цими двома періодами. Одночасно виявлено і сліди неолітичної стоянки, що існувала тут у більш ранній час.

Матеріали кам'яного віку представлено фрагментами кераміки, крем'яними відщепами, знаряддями, нуклеусами та ін. Фрагменти кераміки залягали в нижній частині культурного шару, на контакт з материком. Вони сконцентровані на ділянці, де, очевидно, збереглися залишки непорушеного шару неолітичного часу. Будь-якої закономірності в розподілі крем'яного матеріалу простежити неможливо. Уламки, відщепи, крем'яні вироби траплялися на всій площі поселення на різних рівнях. Можна лише зазначити їх найбільшу концентрацію в кінці мису.

Всі уламки неолітичного посуду (близько 30) виготовлено із глини з домішкою піску. Тісто добре вимішане, цупке. Поверхня темножовтого кольору. Внутрішня та зовнішня поверхня посуду покрита гребінчастими розчосами. Товщина стінок у середньому 7 мм.

Черепки належать одній-двом близьким за формою посудинам. Це закриті горщики, очевидно, гостродонні зі слабо вираженими заокругленими плічками і невеликою циліндричною шийкою.

Орнамент із циліндричних ямок розміщених рядами у поєднанні з виїмками, нанесеними кутом пластини, вкриває всю поверхню посудини (рис. 1, 1, 2). Є фрагменти, орнаментовані лише витягнутими заглибинами, нанесеними в різних напрямках, які і створюють орнаментальні зони (рис. 1, 3). Шийка прикрашалася двома рядами циліндричних ямок, нанесених у шахматному порядку зсередини посудини, що утворювали на зовнішній поверхні «перлинний» орнамент. Зріз вінець прикрашено поперечними відбитками гладенької палички (рис. 1, 1).

Наявні матеріали піддаються достатньо точній культурно-хронологічній інтерпретації. Характер неолітичної кераміки свідчить про належність її до культури ямково-гребінцевої кераміки України. Вона досить близька до матеріалів поселення Комсомольське на р. Сіверський Донець¹, Попівка поблизу гирла р. Хорол² та інших пам'яток, розташованих у басейні Сіверського Дінця та на лівобережних притоках Дніпра. Ця обставина дає підставу віднести неолітичні матеріали до сіверсько-донецького (південноукраїнського) регіону культури ямково-гребінцевої кераміки³.

Привертає увагу форма та характер орнаmentaції верхньої частини горщиків зі стоянки Шосейне. Як уже зазначалось, це закриті посудини з невеликою прямою шийкою. Посуд із циліндричною шийкою характерний для середньостогівської культури. Особливо характерна

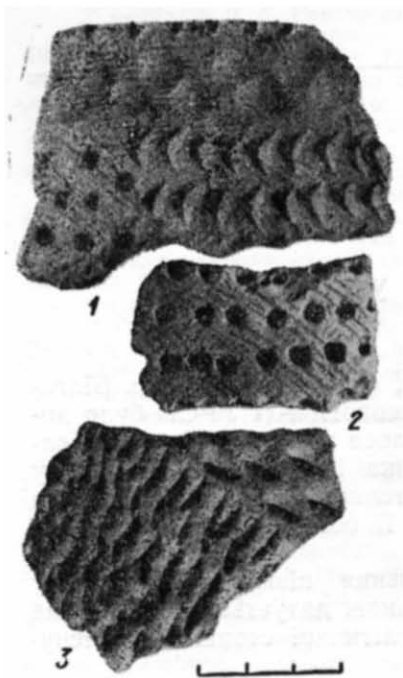

Рис. 1. Кераміка стоянки Шосейне (1—3).

стогівські поселення типу Деріївка, Комсомольське належать до другого етапу культури і датуються першою половиною III тис. до н. е.

Більшість знахідок з кременю на поселенні Шосейне представлена різними відщепами та уламками. Знаряддя з кременю нечисленні і нараховують до десяти виробів. Усі вони виготовлені з крейдяного плитчастого кременю темно-сірого або чорного кольору.

Скребки, виготовлені на відщепі, багаточисленні в комплексі знарядь. Більшість із них кінцеві, із заокругленим робочим краєм, оформленим крутою притуплюючою ретушю. Бокові грані звичайно неретушовані (рис. 2, 3, 6, 8, 9).

Один скребок — з прямокошеним робочим краєм (рис. 2, 7), інший — округлої форми, з ретушю, нанесеною майже по всьому периметру знаряддя (рис. 2, 4). Привертає увагу виріб, що поєднує функції скребка і ножа (рис. 2, 2). Зовні він нагадує скребок, однак скребкову функцію виконувала лише бічна частина знаряддя, оформлена крутою ретушю. Верхня частина відщепу сформована загострюючою ретушю, що характерно для ріжучих знарядь. Наявність таких скребків-ножів відзначено до пізньонеолітичних пам'яток Сіверського Дінця⁷.

До скребкових знарядь належить і скребачка, виготовлена з аморфної пластини (рис. 2, 5). Ретуш нанесено переважно з боку спинки, хоча є і незначна підправка з черевця.

Різці, представлені подвійним виробом на куті зламаної пластини (рис. 2, 10), подібні до тих, що знайдені на Яремівській стоянці⁸.

Інші крем'яні вироби стоянки Шосейна представлено невеликими ножеподібними пластинками, трапецієподібними в перетині (рис. 2, 11—13), крем'яними відбійниками з характерними слідами забитості (рис. 2, 15), нуклеусами (рис. 2, 14).

Крем'яний комплекс стоянки типовий для пізньонеолітичних пам'яток басейну Сіверського Дінця. Для них характерне переважання скребків, як правило, кінцевих та округлої форми⁹. На другому місці стоять різці, серед яких виділяються різці на куті зламаної пластин-

така форма горщиків для поселень типу Деріївки, є вони і на поселенні Комсомольське, Середньостогівську кераміку на Сіверському Дінці знайдено на північ від м. Ізюм⁴. Тут на південній межі Лісостепу відбувалися досить активні контакти між північними неолітичними племенами і населенням епохи міді. Наслідкуванням середньостогівському посуду і пояснюється поява на неолітичних стоянках горщиків з циліндричним горлом.

Особливо близькі кераміці стоянки Шосейне фрагменти неолітичного посуду з поселення Деріївка та середньостогівський посуд⁵. Для останнього характерна ямкова орнаментация в поєднанні з горизонтальними рядами насічок, а також два-три рядки перлин під вінцями⁶. Зріз вінець прикрашено відбитками палички, як і на кераміці зі стоянки Шосейне.

Таким чином, форма неолітичного посуду стоянки Шосейне і знахідки аналогічної кераміки серед матеріалів поселення Деріївка дають можливість синхронізувати ці два комплекси. Середньо-

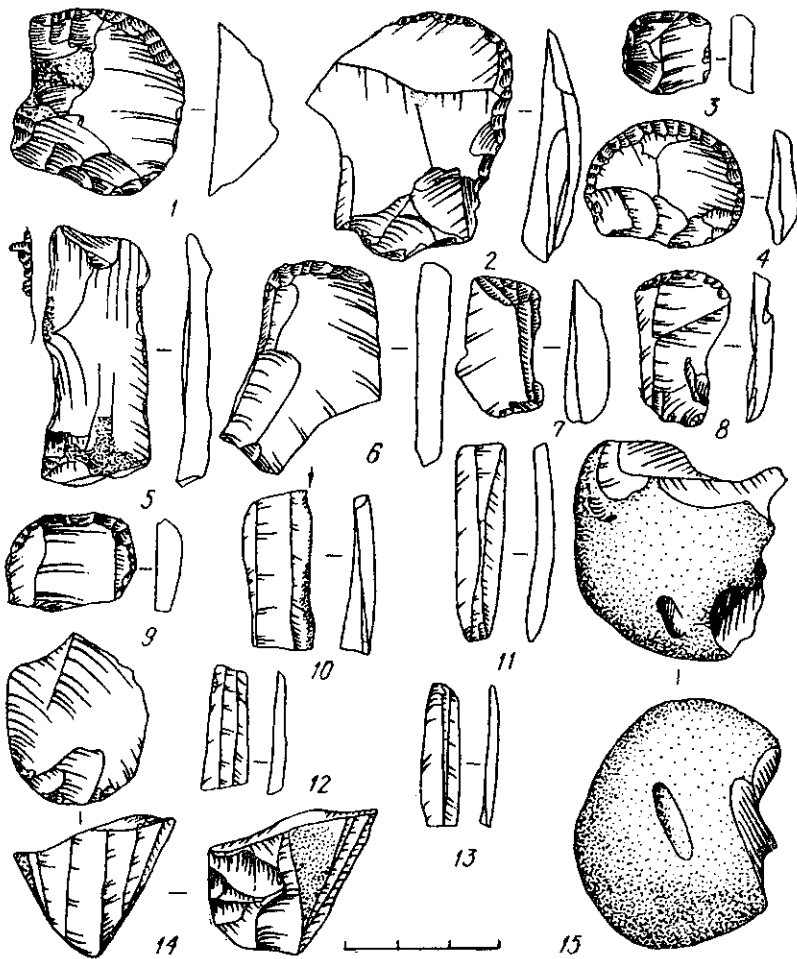

Рис. 2. Крем'яні знаряддя стоянки Шосейне (1—15).

ки¹⁰. Стверджує це припущення і наявність знарядь типу скребків-ножів.

Таким чином, аналіз виробів з кременю та кераміки стоянки Шосейне дає можливість віднести її до кола пам'яток культури ямково-гребінцевої кераміки України, її сіверсько-донецького регіону. В хронологічному відношенні стоянка Шосейне належить до другого етапу розвитку цієї культури, очевидно, до його кінця. Пам'ятки третього етапу неоліту ямково-гребінцевої кераміки України знайдено лише на Десні та Сеймі, на Сіверському Дінці їм на зміну приходить населення раннього бронзового віку.

Крім стоянки Шосейне, експедиція обстежила ще дві неолітичні пам'ятки. Це стоянка Пушкарська I, розташована на дюні в заплаві лівого берега Дінця навпроти с. Слобідка Пушкарська (зараз південна околиця м. Белгород) і стоянка «Кладовище» у межах м. Белгород. Зібраний тут підйомний матеріал, серед якого є й кераміка, не лишає сумніву в їх належності до культури ямково-гребінцевої кераміки України.

Раніше найбільш північні неолітичні пам'ятки на Сіверському Дінці були відомі лише в районі м. Вовчанськ Харківської області. Зараз можна стверджувати, що Донець у неолітичну епоху був заселений аж до верхів'я.

Новые неолитические памятники в верхнем течении Северского Донца

Резюме

В статье публикуются новые материалы, обнаруженные при раскопках стоянки Шоссейнос, расположенной на левом берегу р. Северский Донец в Шебекинском районе Белгородской области. Встреченные обломки неолитических сосудов и кремневые орудия позволяют отнести памятник ко второму этапу культуры ямочно-гребенчатой керамики Украины, к ее северско-донецкому региону.

К этой же культуре относятся обнаруженные на южной окраине г. Белгород две новые неолитические стоянки.

¹ Телегин Д. Я. Неолітичні поселення лісостепоного Лівобережжя і Полісся України. — Археологія, 1959, т. 11, рис. 5.

² Товкачевский В. А. Неолитическое поселение у с. Поповка на р. Хороле. — КСИА АН СССР, 1961, вып. 11, с. 81, рис. 1, 5—7.

³ Неприна В. И. Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. — Киев, 1976, с. 119.

⁴ Телегин Д. Я. Середньостогівська культура епохи міді. — К., 1973, с. 15.

⁵ Там же, рис. 33.

⁶ Там же, с. 53.

⁷ Телегин Д. Я. Неолитические памятники среднего течения Северского Донца. — СА, 1959, вып. 29/30, с. 169, рис. 5, 4.

⁸ Телегин Д. Я. Яремовская неолитическая стоянка. — КСИИМК, 1955, вып. 59, рис. 19, 7, 8.

⁹ Телегин Д. Я. Неолитические памятники среднего течения Северского Донца, с. 166.

¹⁰ Там же, с. 167.

А. С. РУСЯЄВА, Н. Г. САЗОНОВА

Керамічний комплекс архайчного часу із Ольвії

У результаті багаторічних досліджень в Ольвії на ділянці АГД відкрито понад 40 напівземлянок, що являли собою житловий квартал архайчного часу. Заповнення цих жител, які збереглися найчастіше фрагментарно, неоднорідне, з невеликою кількістю речового матеріалу. Виняток становить розкопана у 1976 р. напівземлянка, керамічний комплекс якої являє собою значний інтерес для історії Ольвії раннього періоду її існування.

Ця напівземлянка (квадрати 298, 299) збереглася частково, зруйнована в західній і південно-західній ділянках у V—III ст. до н. е. (рис. 1). Вона має прямокутну форму з дуже заокругленими кутами, витягнута зі сходу на захід, розмірами 4,95×2,50 м, висота північної стінки 1,75 м, південної — 0,40 м. Стіни і заповнення східної та південної частин напівземлянки зруйновані численними невиразної форми заглибленнями класичного та елліністичного періодів. Під час її побудови були частково зруйновані більш рання напівземлянка № 29, розміщена безпосередньо біля східної стіни (її долівка на 0,10 м вища долівки напівземлянки № 25), і яма № 19, що знаходилася за її північно-східною стінкою. В місці прилягання до стіни яма заповнена чистим жовтоглиняним з гумусними крихтами ґрунтом і утрамбована.

Північна стінка вертикальна, порівняно добре вирізана, сліди обмазки чи побілки відсутні. В ній видовбані дві ніші. Перша знаходилася на відстані 1,75 м від північно-східного кута, мала в плані овальну форму шириною 0,6 м, висотою 0,5 м, глибиною 0,3 м; друга — в 3 м від цього кута, прямокутна в плані з поступовим заглибленням в стіну біля долівки, розмірами: ширина 1,05 м, висота 0,85 м, глибина зверху 0,05 м, в середині 0,2 м, внизу 0,4 м. Дно обох розміщене на рівні долівки напівземлянки і не мало заглиблень нижче її рівня.